

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДЖЕРЕЛ ПРАВА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті аналізуються тенденції розвитку джерел права України, обумовлені її включенням в європейські правоінтеграційні процеси. Зокрема, пропонується авторське бачення місця міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, в системі джерел національного права та їх співвідношення з законами України, розкривається природа загальних принципів права як джерела права, висвітлюються перспективи судового прецеденту в Україні у зв'язку з визнанням Україною обов'язковою юрисдикцією Європейського Суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року.

Проблема джерел права, як відомо, не належить до числа обділених увагою у вітчизняній юридичній науці. Вона неодноразово і небезсупішно обговорювалась представниками як загальнотеоретичного, так і галузевого правознавства.

Проте більшість вітчизняних авторів у висвітленні джерел сучасного українського права обмежується здебільшого характеристикою (як правило, досить стислою, оскільки монографічних досліджень, присвячених цій проблемі, на пострадянському просторі після відомої книги С. Л. Зівса «Источники права», опублікованої на початку 80-х років минулого століття, не проводилось) традиційних джерел права - правового звичаю, судового прецеденту, нормативного договору та нормативного акта, наголошуючи при цьому, що останній є домінуючим джерелом сучасного права України (або навіть усіх правових систем світу) [1].

Не сумніваючись у тому, що нормативний акт залишається нині й залишатиметься в майбутньому основним джерелом національного права, не можна, однак, не помічати, що включення України в європейські інтеграційні процеси (за всієї його непослідовності і суперечливості) тягне за собою істотні зміни у системі джерел права України, а отже, вимагає поглибленого осмис-

лення, а часом і повного переосмислення підходів до їх розуміння.

Почну з питання порівняно не нового і, здавалося б, більш-менш з'ясованого у нашій науці - **місця міжнародних договорів у системі джерел права України.**

Враховуючи обмежений обсяг статті, не зупинятимусь на всіх аспектах цієї непростой теми: власному ставленні до існуючих концепцій співвідношення міжнародного і національного права, особливостях національної імплементації міжнародних договорів, її механізмах тощо.

Коротко окреслю своє бачення напрямів вирішення питання, яке має нині, мабуть, найвагоміше практичне значення, але, на жаль, залишилося не визначеним чітко у Конституції України (на відміну від конституцій багатьох інших держав, у тому числі постсоціалістичних), що породжує різні, часом діаметрально протилежні підходи до його інтерпретації. Йдеться про співвідношення норм національного законодавства України з нормами міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Більшість авторів - спеціалістів з міжнародного права дотримуються думки, що в разі колізій між нормами міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою, і нормами націо-

нального законодавства пріоритетному застосуванню підлягають норми міжнародних договорів.

Основні аргументи на користь такої позиції зводяться до того, що це випливає з конституційного принципу добросовісного виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань [2], що в свою чергу обумовлено зміцненням універсальних тенденцій у сучасному міжнародному співтоваристві, до яких належить «застосування примату міжнародного права» [3].

Нерідко на додаток до цих аргументів чи як самостійні посилаються:

- на статті 26 і 27 Віденської конвенції «Про право міжнародних договорів» 1969 р. (ратифікована Україною 14 травня 1986 р., коли вона була ще у складі СРСР), у яких зафіксовано, що «кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватись» (*pacta sunt servanda*) та що «учасник не може посилатись на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору»;

- на пункт 2 статті 17 Закону України «Про міжнародні договори України» 1993 р., яким прямо визначається: «...якщо міжнародним договором України, укладення якого відбулось у формі закону, встановлені інші правила, ніж ті, які передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору України».

На перший погляд, здавалося б, що наведені аргументи звучать досить переконливо. Проте при більш ґрунтовному аналізі в них можна виявити вразливі місця.

Не піддаючи будь-якому сумніву необхідність дотримання Україною принципу добросовісного виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, разом з тим слід зауважити, що цей принцип прямо не зафіксований у Конституції, а впливає із загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, якими Україна відповідно до статті 18 Конституції зобов'язується керуватися у своїй **зовнішньополітичній** (виділено мною.-М. К.) діяльності.

Що ж стосується Віденської конвенції «Про право міжнародних договорів» та Закону України «Про міжнародні договори України», то вони прийняті до набуття чинності Конституцією України 1996 р. і перевірки Конституційним Судом на предмет їх відповідності Конституції не проходили (верховенство ж Конституції щодо міжнародних договорів прямо випливає з частини

другої статті 9 Основного Закону). Тому посилання на них для обґрунтування пріоритету норм міжнародних договорів над нормами національного законодавства не є юридично коректним. Тим більше, якщо врахувати, що у вітчизняному правознавстві існує думка, що чинна Конституція України правило, передбачене пунктом 2 статті 17 Закону України «Про міжнародні договори України», не підтвердила [4], а тому воно не відповідає статті 9 Конституції України і, з огляду на пункт 1 її Перехідних положень, не діє [5].

Не можна сказати, що ця думка безпідставна. Як свідчить історія підготовки і прийняття Конституції України, положення про визнання Україною пріоритетності загальноновизнаних норм міжнародного права було закладене вже в Концепції нової конституції України, схваленій Верховною Радою Української РСР 19 червня 1991 р.

Подібне положення містилося також у проекті Конституції України, підготовленому Робочою групою Конституційної комісії України, членом якої був автор цієї статті, в редакції від 15 листопада 1995 р. та схваленому Конституційною комісією України 23 листопада 1995 р. В частині другої статті 9 вказаного проекту говорилося: «Якщо міжнародний договір встановлює інші правила, ніж передбачені національним законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору» [6]. Очевидно, наведене формулювання також було небездоганним і потребувало певного поліпшення, зокрема уточнення статусу міжнародних договорів, яким надається пріоритет перед нормами національного законодавства. Проте радикально змінювати формулювання статті 9 проекту Конституції від 15 листопада 1995 р., на мою думку, необхідності не було.

Однак Робочою групою з доопрацювання проекту Конституції України, прийнятого рішенням цієї комісії за основу для подальшої роботи (тобто проекту від 15 листопада 1995 р.), створеною з представників Верховної Ради, Президента України і судової влади, була запропонована нова редакція статті 9 [7], яка з незначними уточненнями сприйнята Верховною Радою України при прийнятті Конституції. Таким чином, можна, очевидно, констатувати, що положення про пріоритетність норм міжнародних договорів перед нормами національного законодавства було вилучене на завершальному етапі опрацювання проекту нової Конституції України свідомо.

Чи означає це, що чинна Конституція України беззастережно стала на позицію зрівнювання

міжнародних договорів якщо й не з національним законодавством в цілому, то, принаймні, з законами (така практика, хоч і не надто поширена, існує в деяких державах Європи). Адже ратифікація міжнародних договорів Верховною Радою відбувається, як відомо, у формі закону, який за своїми юридичними ознаками, зокрема порядком набрання чинності, відповідно до тлумачення Конституційного Суду України не відрізняється від інших законів [8].

Розуміючи, очевидно, вразливість аргументів, відповідно до яких пріоритетність норм міжнародних договорів перед нормами національного законодавства впливає зі статей 9 та 18 Конституції України, деякі автори для обґрунтування конституційних підстав такої пріоритетності посилаються на положення статті 22 Конституції [9], згідно з яким не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів.

Втім, це посилання не є абсолютно переконливим. Воно певною мірою може «спрацьовувати», по-перше, виключно щодо міжнародних договорів, які безпосередньо стосуються прав і свобод людини, а не будь-яких міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою; по-друге, виключно щодо основних (конституційних) прав і свобод, а не всіх без винятку прав; по-третє, щодо нових законів або внесення змін до чинних законів після надання Верховною Радою згоди на обов'язковість міжнародного договору.

Відповіді на питання, як мають розв'язуватися колізії між нормами міжнародного договору та нормами закону, які ратифікуються і ухвалюються Верховною Радою в один і той же день, стаття 22 не дає. Тим часом, як свідчить законодавча практика, такі ситуації зовсім не є гіпотетичними.

Мені видається, що вагоміші конституційні підстави для обґрунтування пріоритетності норм ратифікованих Верховною Радою міжнародних договорів, що стосуються прав і свобод людини, перед нормами національного законодавства України дає положення частини першої статті 8 Конституції, яке закріплює принцип верховенства права. Самостійного, відмінного від традиційного для вітчизняної теорії і практики принципу верховенства закону, принцип верховенства права набуває, по-перше, тоді, коли право не отожднюється із системою встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил поведінки, тобто коли має місце теоре-

тичне і практичне розрізнення права і закону. По-друге (і це, очевидно, головне для з'ясування співвідношення норм міжнародних договорів і норм національного законодавства у випадках колізій між ними), принцип верховенства права може досягати свого призначення - набувати визначального значення у відносинах між усіма учасниками суспільного життя, насамперед між людиною і державною владою тоді, коли право, незалежно від можливої різноманітності його визначень, нерозривно пов'язується з людиною, її правами.

Права людини становлять невід'ємний компонент права. Їх існування поза правом і без права неможливе, як і саме право немислиме без прав людини. Це явище однієї сутності.

Як іманентна властивість людини, що характеризує її як представника всього людського роду, основні права людини є позатериторіальними і позанаціональними. Вони становлять загальноцивілізаторську, загальнокультурну цінність незалежно від націй, ідеологій, релігій, а тому давно стали об'єктом міжнародно-правового регулювання. Саме ця обставина дає, на мій погляд, підстави для визнання пріоритетності норм міжнародних договорів, що стосуються прав і свобод людини, перед нормами національного законодавства (до речі, конституції деяких держав, які закріплюють пріоритетне застосування норм міжнародних договорів, обмежують його лише договорами, предметом регулювання яких є права і свободи людини).

Загальні принципи права як джерело права України. У вітчизняному (та й пострадянському загалом) загальнотеоретичному правознавстві продовжує домінувати точка зору, згідно з якою будь-які вихідні (керівні) положення для того, щоб отримати статус принципів права, обов'язково мають бути закріплені в його нормах. При цьому виділяють два способи такого закріплення - безпосереднє формулювання принципів права у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення). Ті ж «основні засади, які ще не відображені й не закріплені у праві, не можуть бути віднесені до числа юридичних принципів (принципів права). Вони є соціальними закономірностями, які вимагають правового опосередкування, ідеями, науковими висновками, а не принципами права» [10].

Досить поширеними є думки про необхідність у зв'язку з цим розрізнення принципів право-

свідомості і принципів права, правових принципів і принципів права, принципів загальносоціального і юридичного права [11] тощо.

Тим часом у західній теорії і філософії права давно визнається, що відповіді на конкретні правові проблеми далеко не завжди можна знайти в системі законодавства, а отже, роль судді при прийнятті рішень у справах не можна зводити до їх виведення з положень законів за допомогою суто поняттєво-логічних засобів без будь-яких власних оцінок.

Як зазначає німецький філософ права Р. Ципеліус, у повсякденному тлумаченні та заповненні прогалин у законодавстві знову й знову поставали питання, які не можна було розв'язати суворо догматично й логічно, застосуванням лише мовних та логічних пізнавальних засобів, оскільки законодавство «не утворює замкнутої системи й не може завершитися суто логічними засобами в такій системі» [12].

Близької до цієї позиції дотримується досить тривалий час й автор даної статті. Ще в кінці 70-х років минулого століття йому доводилося писати, що уявлення про те, що загальні начала законодавства можуть бути здобуті з нього самого шляхом логіко-формального аналізу його норм, конструювання на цій основі загальних принципів права і наступного дедукування з них рішень, є не що інше як ілюзія. Ніякий логічний зміст законодавства не здатний дати більше того, що в ньому закладено. Навіть у тих випадках, коли принципи права чітко сформульовані у законодавстві, «виведення» з них рішень неминуче передбачає активну участь правосвідомості. З її допомогою не тільки оцінюються конкретні життєві факти, а й надається необхідна визначеність принципу, «заповнюється» його форма стосовно даної ситуації. Тим більше значення правосвідомості тоді, коли загальні принципи права не мають «відкритого» формулювання в законодавстві. Немає сумніву в тому, що вони розкриваються у таких випадках як на основі матеріалів, що містяться в законодавстві і юридичній практиці, так і за їх межами [13].

Хоч і на Заході природа «загальних принципів права» залишається невизначеною [14], все ж їх джерела не пов'язуються виключно з текстами законодавства. Антипозитивістська тенденція в трактуванні загальних принципів права в діяльності вищих органів державної влади, особливо органів конституційної й адміністративної юстиції, простежується тут досить виразно.

Показовим у цьому відношенні є досвід

Франції. Як зазначають Рене Давид і Камілла ЖофFRE-Спінозі, французькі юристи свого часу були першими, хто законодавчий позитивізм звів у ранг панівної теорії. Але ж вони виявилися першими, хто намагався звільнитися від установок цієї доктрини [15].

Ще у 1945 р. Державна Рада, яка очолює систему адміністративної юстиції Франції, ввела в офіційний судовий обіг поняття загальних принципів права, вказавши при цьому, що вони «можуть застосовуватися навіть за умов відсутності відповідних текстів». «Це,- підкреслює Жан-Луї Бержел, - справді було нововведенням, оскільки до цього часу Державна Рада основувала свої рішення виключно або ж на текстах, або ж на правилах, походження яких не уточнювалося, але за типом вони визначалися як преторіанські» [16].

Неодноразово зверталася до загальних принципів права, не фіксованих у текстах нормативно-правових актів, також Конституційна Рада Франції.

Досить сміливу позицію щодо джерел загальних принципів права зайняв Федеральний Конституційний Суд Німеччини. В низці своїх рішень він наголосив, що конституційне право не обмежується текстом Основного закону ФРН, а включає також деякі загальні принципи, які законодавець не конкретизував у позитивній формі, що існує надпозитивне право, яке зв'язує навіть установчу владу законодавця [17].

Отже, за західноєвропейською традицією слід розрізняти природу принципів права, «включених» до текстів конституцій та інших нормативно-правових актів, та природу загальних принципів права, які можуть застосовуватися навіть за відсутності текстів. «Силу і життя їм дає суддя» [18].

Тобто джерелом таких принципів є не текстуальне чи змістовне їх закріплення в нормативно-правових актах, а судова практика. Однак це не означає, що суд є вільним у формуванні тих чи інших загальних принципів права. Вони не є продуктом суто судової творчості. Загальні принципи права - це вираз правових тенденцій, які розвиваються в глибинах нормативно розвинутого суспільного життя. На їх появу і розвиток впливають не тільки норми позитивного права, а й багато інших нормативних і ненормативних чинників - мораль, політика (зокрема міжнародна), звичаї, наукові теорії і концепції тощо. Правовість же вказаних тенденцій полягає в тому, що вони тією чи іншою мірою змінюють передумови нор-

мативно-правового регулювання та визначають його спрямованість на майбутнє.

Інакше кажучи, загальні принципи права - це не просто певні ідеї, які існують у правосвідомості, навіть теоретичній, а відправні начала права, які можуть фіксуватися, а можуть і не фіксуватися в текстах нормативно-правових актів, але, як слушно, на мій погляд, зазначає Ж.-Л. Бержель, «неодмінно застосовуються в судовій практиці і мають досить загальний характер» [19].

Перспективи судового прецеденту в системі джерел права України. Зі вступом України до Ради Європи і ратифікацією 17 липня 1997 р. Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. для національної правової системи настав принципово новий історичний етап освоєння європейського правового простору, організації внутрішнього життя за властивими йому стандартами. Це потребувало не лише істотної корекції законодавства відповідно до цих стандартів (тут зроблено ще далеко не все), а й зміни наших традиційних уявлень про право та правового мислення загалом. На жаль, доводиться констатувати, що необхідність такої зміни усвідомлюється вітчизняними правниками, особливо практикуючими, досить повільно. Про це свідчить, зокрема, той факт, що рівень використання положень Конвенції у практиці місцевих судів загальної юрисдикції все ще залишається досить низьким, хоч заради справедливості слід відзначити, що певні зрушення тут усе ж простежуються. Якщо ще два-три роки тому такі посилення можна було перелічити на пальцях однієї руки [20], то нині їх кількість переважила за сотню.

Набагато складнішою виявляється проблема використання рішень Європейського Суду з прав людини в національній юридичній, у тому числі судовій, практиці. Тут позиція як переважної частини науковців, так і юристів-практиків залишається досить інерційною. Все ще продовжує домінувати думка, що рішення Суду є обов'язковими для держави-учасниці (сторони у справі), щодо якої це рішення було ухвалене, що впливає із зобов'язань, передбачених Конвенцією та Протоколами до неї, які взяла на себе держава, ратифікувавши ці документи [21].

Для жодної іншої держави, окрім держави-відповідача, вони не мають зобов'язувального значення [22], хоч і можуть виступати як зразок тлумачення і застосування норм Конвенції національними правозастосовчими органами, зокрема судами [23].

Таке трактування вказаної проблеми мені видається дещо спрощеним.

Юридична своєрідність Конвенції полягає в тому, що вона не просто становить текст, який містить норми про права людини. Як слушно зазначається в літературі, такі уявлення про Конвенцію характерні для країн колишнього радянського простору, де протягом десятиліть панував позитивістський погляд на право як систему встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил поведінки [24]. В Європі ж вони дещо інші.

Положення Конвенції за європейською традицією існують не самі по собі, а в тому вигляді, в якому їх розуміє і застосовує Суд при розгляді конкретних справ. Іншими словами, свого реального життя конвенційні норми набувають саме в рішеннях Суду. Без них Конвенція мертва, як неможливо уявити Раду Європи без Конвенції [25]. Тому «норми Конвенції діють так, як вони витлумачені Судом» [26].

Не враховувати цього в національній правозастосовчій практиці, а тим більше допускати можливість національної правоінтерпретаційної діяльності всупереч тлумаченням положень Конвенції Судом, на мій погляд, досить сумнівно (якщо, звичайно, останні не суперечать Конституції України), оскільки це не узгоджується з міжнародними зобов'язаннями України, які вона взяла на себе, ратифікувавши Конвенцію та Протоколи до неї. А вже у пункті 1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2,4,7 та 11 до Конвенції» за №475/97-ВР прямо зазначається, що Україна повністю визнає «дію на своїй території статті 46 Конвенції щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикції Суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції» [27].

Очевидно, що це положення дає підстави для перегляду наших традиційних уявлень про судовий прецедент як джерело національного права.

Згідно з цими уявленнями суди мають застосовувати право, а не творити його: прецедентне право - це, мовляв, шлях до суддівського свавілля, до порушень прав і свобод людини. І хоча тон критичних зауважень щодо прецедентного права за останнє десятиріччя дещо пом'якшав, інерція попереднього мислення продовжує домінувати й понині як у загальній теорії права, так і в галузевих юридичних науках. Окремі висловлювання щодо необхідності більш об'єктивно й

неупереджено розібратися в прецедентному праві, про те, що воно, як наближене до конкретних життєвих ситуацій, може адекватніше реагувати на динамізм сучасного життя, відображати правові ідеали й загальновизнані правові цінності, ніж деякі абстрактні норми законодавства, поки що переважною частиною вітчизняних правознавців не сприймаються. Чи не єдиною працею, в якій на основі аналізу численних наукових джерел, судової практики, зокрема рішень того ж Європейського Суду з прав людини, переконливо доводиться, що прецедентне право, традиційно властиве переважно англосаксонській правовій сім'ї, нині дедалі міцніше утверджується на всьому європейському правовому просторі, справляючи позитивний вплив на національні правові системи, є згадувана монографія С. Шевчука. Інші автори, котрі зачіпають цю проблему, як правило, зупиняються на півдорозі: або ж визнають значення прецедентів виключно для самого Суду [28], або ж, у кращому випадку, - поширення їх на всі європейські країни, у тому числі країни романо-германського права. Україна ж при цьому не згадується [29].

Тим часом інтеграція вітчизняної правової системи до європейського правового простору залишатиметься малоперспективною, якщо ми й далі ігноруватимемо процеси, що відбуваються в європейському праві, зокрема в його джерелах, та займатимемося пошуками власного «самобутнього» шляху правового розвитку в лоні «євразійської» чи особливої «слов'янської правової сім'ї», яка до того ж складається на ґрунті не загальнослов'янської культури, якої фактично не існує, а культури «трьох братніх народів».

Без орієнтації на міжнародний, зокрема європейський, правовий досвід така «самобутність» - це шлях до самоізоляції, який ми вже проходили в «соціалістичній правовій сім'ї».

Прецедентне право в Україні ніколи, очевидно, не посідатиме того місця серед джерел права, яке воно посідає в англосаксонській правовій сім'ї. Проте заперечувати певних його перспектив у національній правовій системі не варто. Звичайно, для цього в ній необхідні суттєві зміни, насамперед незалежний суд і відповідна підготовка суддів, формування у них зумовлених вимогами часу правового світогляду і рівня правової культури, за яких їх правотворення служитиме на благо людини, її правам і свободам.

Тому, не закликаючи до негайного офіційного визнання судового прецеденту джерелом права України (хоч додатковими, а швидше латентними джерелами права рішення вищих судових інстанцій України фактично служать уже давно), все ж, на мій погляд, канали його проникнення в правову систему України через рішення Європейського Суду з прав людини ігнорувати, а тим більше перекривати, не слід.

У пошуках правових рішень національними судами вони можуть виявитися надзвичайно корисними, більше того, незамінними. Це зовсім не означає, що суди України при вирішенні тих чи інших конкретних справ мають обмежуватися посиланнями на рішення Європейського Суду. Як відзначалося, вони існують у єдності з положеннями самої Конвенції, а останні в свою чергу мають використовуватися в системному зв'язку із загальними принципами права та положеннями Конституції України.

1. Загальна теорія держави і права / За ред. проф. М. В. Цвіка, доц. В. Д. Ткаченка, проф. О. В. Петришина.- Харків: Право, 2002.- С. 293-296; Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 6-те.- Харків: Консул, 2002.- С. 93-94.
2. Денисов В. Н. Статус міжнародних договорів у Конституції України // Вісник АПРн України.- 1977.- № 1.- С. 32.
3. Евиттов В. И. Международный и внутренний правопорядок в структуре международного сообщества // Реализация международно-правовых норм во внутрисоциальном праве.- К., 1992.- С. 26.
4. Чубарев В. Л. Проблема співвідношення міжнародного і національного права та Конституція України // Конституція України - основа подальшого розвитку законодавства.- К., 1997.- С. 48.
5. Орзих М. Ф. Судебная власть в механизме защиты прав человека: европейские стандарты, доктрина и практика в Украине // Российская и европейская правозащитные системы: соотношение и проблемы гармонизации.- Нижний Новгород, 2003.- С. 491.
6. Конституція незалежної України. Книга 2. Документи. Статті.-К.: Право, 1997.- С. 56.
7. Там само.- С. 102.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» (справа про ратифікацію Хартії про мови, 1992 р.) // Конституційний Суд України. Рішення. Висновки 1997-2001. Книга 2.- К.: Юрінком інтер, 2001.- С. 154-158.
9. Рабінович П. М., Раданович Н. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти).- Львів: Астрон, 2002.- С. 57.
10. Колодій А. М. Принципи права України.- К.: Юрінком інтер, 1998.- С. 23-24.
11. Там само.- С. 19, 23; Фудей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні: Автореф. дис.- К., 2003.- С. 6.

неупереджено розібратися в прецедентному праві, про те, що воно, як наближене до конкретних життєвих ситуацій, може адекватніше реагувати на динамізм сучасного життя, відображати правові ідеали й загально визнані правові цінності, ніж деякі абстрактні норми законодавства, поки що переважною частиною вітчизняних правознавців не сприймаються. Чи не єдиною працею, в якій на основі аналізу численних наукових джерел, судової практики, зокрема рішень того ж Європейського Суду з прав людини, переконливо доводиться, що прецедентне право, традиційно властиве переважно англосаксонській правовій сім'ї, нині дедалі міцніше утверджується на всьому європейському правовому просторі, справляючи позитивний вплив на національні правові системи, є згадувана монографія С. Шевчука. Інші автори, котрі зачіпають цю проблему, як правило, зупиняються на півдорозі: або ж визнають значення прецедентів виключно для самого Суду [28], або ж, у кращому випадку, - поширення їх на всі європейські країни, у тому числі країни романо-германського права. Україна ж при цьому не згадується [29].

Тим часом інтеграція вітчизняної правової системи до європейського правового простору залишатиметься малоперспективною, якщо ми й далі ігноруватимемо процеси, що відбуваються в європейському праві, зокрема в його джерелах, та займатимемося пошуками власного «самобутнього» шляху правового розвитку в лоні «євразійської» чи особливої «слов'янської правової сім'ї», яка до того ж складається на ґрунті не загальнослов'янської культури, якої фактично не існує, а культури «трьох братніх народів».

Без орієнтації на міжнародний, зокрема європейський, правовий досвід така «самобутність» - це шлях до самоізоляції, який ми вже проходили в «соціалістичній правовій сім'ї».

Прецедентне право в Україні ніколи, очевидно, не посідатиме того місця серед джерел права, яке воно посідає в англосаксонській правовій сім'ї. Проте заперечувати певних його перспектив у національній правовій системі не варто. Звичайно, для цього в ній необхідні суттєві зміни, насамперед незалежний суд і відповідна підготовка суддів, формування у них зумовлених вимогами часу правового світогляду і рівня правової культури, за яких їх правотворення служитиме на благо людини, її правам і свободам.

Тому, не закликаючи до негайного офіційного визнання судового прецеденту джерелом права України (хоч додатковими, а швидше латентними джерелами права рішення вищих судових інстанцій України фактично служать уже давно), все ж, на мій погляд, канали його проникнення в правову систему України через рішення Європейського Суду з прав людини ігнорувати, а тим більше перекривати, не слід.

У пошуках правових рішень національними судами вони можуть виявитися надзвичайно корисними, більше того, незамінними. Це зовсім не означає, що суди України при вирішенні тих чи інших конкретних справ мають обмежуватися посиланнями на рішення Європейського Суду. Як відзначалося, вони існують у єдності з положеннями самої Конвенції, а останні в свою чергу мають використовуватися в системному зв'язку із загальними принципами права та положеннями Конституції України.

1. Загальна теорія держави і права / За ред. проф. М. В. Цвіка, доц. В. Д. Ткаченка, проф. О. В. Петришина.- Харків: Право, 2002.- С. 293-296; Рабинович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 6-те.- Харків: Консул, 2002.- С. 93-94.
2. Денисов В. Н. Статус міжнародних договорів у Конституції України // Вісник АПРн України.- 1977.- № 1.- С. 32.
3. Евинтов В. И. Международный и внутренний правопорядок в структуре международного сообщества // Реализация международно-правовых норм во внутрисоциальном праве.- К., 1992.- С. 26.
4. Чубарев В. Л. Проблема співвідношення міжнародного і національного права та Конституція України // Конституція України - основа подальшого розвитку законодавства.-К., 1997.-С 48.
5. Орзих М. Ф. Судебная власть в механизме защиты прав человека: европейские стандарты, доктрина и практика в Украине // Российская и европейская правозащитные системы: соотношение и проблемы гармонизации.- Нижний Новгород, 2003.- С. 491.
6. Конституція незалежної України. Книга 2. Документи. Статті.-К.: Право, 1997.- С 56.
7. Там само.- С. 102.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» (справа про ратифікацію Хартії про мови, 1992 р.) // Конституційний Суд України. Рішення. Висновки 1997-2001. Книга 2.- К.: Юрінком інтер, 2001.- С. 154-158.
9. Рабинович П. М., Раданович Н. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти).- Львів: Астрон, 2002.- С 57.
10. Колодій А. М. Принципи права України.- К.: Юрінком інтер, 1998.-С 23-24.
11. Там само.- С. 19, 23; Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні: Автореф. дис.- К., 2003.- С. 6.

12. Цинпеліус Рейнольд. Філософія права.- К.: Тандем, 2000.- С. 25.
13. Козюбра Н. И. Социалистическое право и общественное сознание.- К.: Наукова думка, 1979.- С. 189.
14. Бержель Ж.-Л. Общая теория права.- М.: NOTA BENE, 2000.- С. 163.
15. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности.-М., 1996.-С. 110-111.
16. Бержель Ж.-Л. Вказ. праця.- С. 163.
17. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Вказ. праця.- С. 111.
18. Бержель Ж.-Л. Вказ. праця.- С. 166.
19. Там само.- С. 168.
20. Кононенко О. Правосвідомість судді і перспективи впровадження міжнародних норм у сфері прав людини у практику судового захисту // Право України.- 2001.- № 2.- С. 61.
21. Федик С. Е. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського Суду з прав людини та Конституційного Суду України): Автореф. дис- К., 2002.- С. 15.
22. Луць А. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України.- К., 2003.- С. 126.
23. Рабінович П. М., Раданович Н. М. Вказ. праця.- С. 130-131, 139.
24. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини-К.: Реферат, 2002.-С. 18.
25. Луць А. А. Вказана праця.- С. 122.
26. Туманов В. А. европейский Суд по правам человека. Очерк организации и деятельности,- М., 2001.- С. 89.
27. Відомості Верховної Ради України.- 1997.- №40.- Ст. 263
28. Луць А. А. Вказ. праця.- С. 114 і наст.
29. Загальна теорія держави і права.- Харків: Право, 2002.- С. 295.

M. Kozjuba

THE TENDENCIES OF DEVELOPMENT OF THE SOURCES OF LAW OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN LAW-INTEGRATION PROCESSES

In the article the tendencies of development of the sources of law of Ukraine, which are caused by its inclusion in European law-integration processes, are analyzed. Specifically, the author proposes his own point of view on the place of those international treaties, consent on obligatory force on which was given by Verkhovna Rada of Ukraine, their role in the system of the sources of national law and their correlation with the laws of Ukraine. The author also discloses the nature of the common principles of law as the sources of law and examines the perspectives of the court precedent in Ukraine in connection with recognition by Ukraine the compulsory jurisdiction of the European Court on Human Rights in all of the questions, which are concerned to the interpretation and application of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950).

УДК 340.134 (477)

Бірченко Ю. І.

ДЕЯКІ КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

У статті йдеться про деякі проблеми визначення критеріїв для оцінки ефективності законодавства. Розкриваються загальні положення про цілі правових норм як критерій їх якості та про умови забезпечення дієвих механізмів реалізації нормативно-правових актів.

Більшість науковців вважають, що ефективність правової норми визначається тим, наскільки її реалізація сприяє досягненню цілей, поставлених перед правовим регулюванням.

Виходячи з цього, поширеним підходом до поняття ефективності законодавства є певне уявлення про його дієвість, результативність, здатність забезпечити досягнення відповідної соці-